

Оксана Бенца, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ПЕДАГОГИ ЗАКАРПАТТЯ ПРО ЗМІСТ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ (1919 – 1939 рр.)

У статті показано, що громадянське виховання розглядалося освітніми діячами краю з позицій розбудови Чехословацької держави. Основні зусилля педагогів були спрямовані на формування в учнів демократичних цінностей, в ієрархії яких головною була свобода. Процес громадянського виховання школярів був ефективний лише за умови збереження національної самобутності українців. Виховуючи громадян Чехословаччини, освітні діячі мали на меті виховання покоління громадян майбутньої незалежної Української держави.

Постановка проблеми. В умовах становлення і розбудови української державності проблема громадянського виховання підростаючого покоління є надзвичайно актуальною, оскільки постає питання про необхідність формування в української дитини громадянських цінностей, виховання у неї прагнення розв'язувати завдання, що забезпечать поступ нації, розвиток демократичного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Громадянські цінності сучасного українського виховання висвітлює О.Вишневський, громадянське виховання у контексті європейського досвіду – М.Рагозін, демократичні цінності у процесі становлення громадянина – І.Тараненко. Психолого-педагогічні та народознавчі аспекти громадянського виховання, формування громадянськості, врахування вікових особливостей розвитку школярів висвітлено у працях сучасних педагогів П.Ігнатенка, Л.Крицької, В.Поплужного. Методичні аспекти громадянського виховання учнів розкрито, зокрема, у авторській програмі С.Кириленко та Н.Косаревої. У історико-педагогічних працях Т.Беднаржової, М.Кляп, В.Сагарди частково розкрито проблему громадянського виховання учнів у школах Закарпатського регіону окресленого періоду.

Мета статті – з'ясувати зміст громадянського виховання учнівської молоді Закарпаття в міжвоєнний період задля врахування досвіду минулого в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. У період 1919 – 1939 рр., за Сен-Жерменським договором, Закарпаття входило до складу Чехословацької республіки, яка, за твердженням дослідників історії краю М.Болдижара, А.Турияниці,

В.Турияниці, була однією з цивілізованих і найдемократичніших європейських держав того часу.

Поширення нового суспільного устрою в Підкарпатській Русі (тодішня назва Закарпаття) зумовило потребу становлення нової людини – самовідповідальної, обов'язкової, сильної, творчої. Унаслідок цього у зазначений період загострюється питання громадянського виховання, за допомогою якого педагогічна наука краю намагалася задовольнити вимоги часу.

Необхідно зазначити, що в міжвоєнний період громадянське виховання було зорієнтоване на історичні потреби Чехословацької держави, головна серед яких – потреба державотворення. Вивчення історико-педагогічної спадщини діячів освіти Закарпаття (1919 – 1939 рр.) дає підстави стверджувати, що основна увага у громадянському вихованні цього періоду зосереджувалася на вихованні патріота-державника, якому притаманний національний (етнічний) та державницький патріотизм.

Історія краю не знала жодних випадків, коли можна було б говорити про утворення власної Української держави. Тільки в умовах приєднання Підкарпатської Русі до Чехословаччини постало питання побудови демократичної і неподільної держави – Чехословацької республіки. Це означає, що для українського народу Підкарпатської Русі побудова власної держави розглядалася як побудова Чехословацької Республіки, до складу якої вона ввійшла як національна меншина. Такої думки дотримувались А.Волошин, І.Гопко, І.Крайник, О.Маркуш, П.Федор, Ф.Агій та ін. освітні діячі краю.

Ідею виховання характерних громадян в освітянських колах Підкарпатської Русі

ПЕДАГОГИ ЗАКАРПАТТЯ ПРО ЗМІСТ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ (1919 – 1939 рр.)

обстоював І.Гопко. Тогочасне покоління молоді виховувалося в атмосфері “затроєння людських верств”, коли важко знайти людину, що дотримує даного слова, виконує намічену роботу, коли на перше місце виступає брехня. А оскільки ознаки характеру одиниці складають характер цілого народу, то “виховання характеру в школах і виховних інститутах всіх культурних народів, є задачею першорядного значення, – стверджував педагог, – значення тим більшого; що тут розходиться про будучий народ, а характер в кожній нації, піднімає в очах світа її престиж в гору або збиває його в долину, залежно від позитивної чи негативної закраски характеру відносно нації. Від характеру нації залежить не тільки її авторитет, але головна сила, життєздатність, політична та культурна відпорність і в великій частині мораль, що як цемент сполучає членів людського роду, чи членів поодиноких націй на їх правильній життєвій дорозі” [2, 4].

Педагог переконаний: виховуючи “постійні й характерні одиниці”, вчительство краю виконає свій обов’язок перед власним народом. Для того, щоб підростаюче покоління молодих українців позбулося “психології раба, думаючого чужою головою і чужими думками”, освітяти повинні спрямовувати всі свої зусилля на формування дисципліни, використовуючи з арсеналу педагогічних способів добрий приклад, пораду, “не строгі прикази”. Тільки так, вважає І.Гопко, можна розв’язати важке й відповідальне завдання – виховання характерних громадян [2, 7].

Ідея виховання покоління “характерних українців” була близька також педагогам Галичини. Вона активно обговорювалась на сторінках педагогічних часописів краю. Так, на сторінках журналу “Життя і знання” вміщено переклад праці С.Смайла “Про характер”, який здійснив Г.Тимошук. Автор зазначав: “Характер у своїй найкращій формі – це воля одиниці, якої основою є релігія, моральність і розум. Характер вибирає собі свою дорогу розважно і йде по ній сміливо та безупинно, причім ставить обов’язок вище як славу, добру совість вище, як похвалу світу. Він шанує переконання інших, береже свої переконання і свою незалежність. Він має відвагу бути навіть тоді морально-чесним, коли це не робить його імени голосним; він чекає спокійно, аж час і хід подій дадуть гідну оцінку його діл” [5, 110].

Виховати громадянина – означає ввести його в систему цінностей демократії. Тому І.Крайник пропонував розпочати громадянське виховання учнівської молоді з роз’яснення поняття свободи,

яке ввійшло в життя народу Підкарпатської Русі з приходом нового суспільного ладу. Для більшості людей, стверджував педагог, свобода – це той стан, “коли упали всякі прикази, всякі повинності”, коли можна робити все, що хочеться. Справжня свобода випливає із свободи інших людей, вона полягає у свідомому виконанні кожним своїх обов’язків. “Тому школа має старатися, чтобы наш чоловік уже раз став свободный, а то буде тогда, коли чоловік зрозуміє, что самъ безъ другихъ людей пропасть бы и прото и онъ противъ другихъ муситъ мати обовязки. Что тоті обовязки треба ему совістно и честно сповняти безъ приказу влады, а на приказі свого характеру, своєї чести, своєї совісти. Тогда каждая праця буде свободна, весела й свідомі цілі” [3, 132]. Щоб стати вільною, людина має знати, що добре, а що зле, що справедливе, а що ні, вміти панувати над собою і своїми слабкостями завдяки сильній волі; має керуватися не лише самолюбством, але любов’ю до інших людей в думках, розмові, діях [3, 132].

Отже, І.Крайник розглядав свободу особистості не лише як її вроджене право, але й суспільний обов’язок. Принагідно зазначимо, що ця думка, висловлена педагогом майже століття тому, актуальна для нашого часу і нашого виховання.

І.Крайник наголошував, що у процесі громадянського виховання потрібно зосереджувати увагу на вихованні патріотизму, бо він є інтегральною якістю, яка репрезентує собою сукупність обов’язків та служить консолідуючою силою всього народу. “Патріотизм, то єсть любовь до свого народу, має бути синтезом всіх повинностей, має бути силою, котра злучає всіх членовъ народу”, – зазначав педагог. І далі продовжував: “Бесіда, стихи, пісні, наука о родномъ краю, история, землєпись, числення, ручні роботи, співъ й гимнастика мають довести учениковъ до національної моральности, безъ котрої народъ не виборе собі свободи, а если еи уже має, не буде мочи еи боронити” [3, 134].

На сторінках педагогічного часопису “Народная Школа”, який можна охарактеризувати як одне із джерел відомостей про педагогічні пошуки закарпатських педагогів, значну увагу громадянськості і громадянському вихованню приділяв П.Федор. Зорієнтоване на потреби державотворення, громадянське виховання розглядалося ним як виховання дітей в державницькому дусі, що передбачало формування державницького почуття і державницького світогляду, оскільки “тільки духовная симпатія и преданность народовъ

ПЕДАГОГИ ЗАКАРПАТТЯ ПРО ЗМІСТ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ (1919 – 1939 рр.)

своєму государству делают государство сильным, укрепляя его законную основу, или державность” [6, 1]. На його думку, виховання громадянина демократичного суспільства повинно ґрунтуватися на ідеології демократизму. Він зазначав: “намъ, славянамъ, нужно воспитываться въ духе преданности новой славянской демократической государственности” [6, 3].

Аналізуючи стан державного ладу, що був зумовлений приєднанням Підкарпатської Русі до Чехословаччини, П.Федор характеризував його загалом позитивно. Адже замість повного нехтування власного народу помітною була турбота влади, внаслідок чого українці відчували “духовную свободу, правда с небольшими дефектами не вполне развивающегося и не вполне гонятого демократизма”. Зробивши короткий огляд державотворення в історичному розрізі краю, педагог наголошував, що протягом тривалого історичного періоду народ Підкарпатської Русі не мав змоги розвинути ідею державності, симпатії до держави і шанобливого ставлення до її очільників, оскільки і держава, і її керівні особи зневажали його національні та культурні права, що зумовило їх віддаленість від народу. Ріст національної самосвідомості, хоча й проявлявся при зачинених дверях або в таємних розмовах, сприяв посиленню ворожого почуття до держави і влади, яка виступала засобом гноблення і приниження людської гідності, заборони власної культури і рідної мови. Переслідування інтелігенції та їх вимушена еміграція доповнювали цей перелік. Все це стало причиною того, що серед народу укріпилася недовіра до всього і до всіх [6, 2].

Чехословацька держава, декларуючи права і свободи народам, що не належать до титульної нації, забезпечувала можливість їхнього національного відродження: користування і навчання рідною мовою, розвиток національних культурних звичаїв, традицій, свободу віросповідання тощо. А тому, поряд із вихованням відданості державі, потрібно дуже напружено працювати над зміцненням національної самосвідомості та збереженням національної самобутності кожного державоутворюючого народу, якими були чехи, словаки та карпатороси, підкреслював П.Федор. Для цього вчителям потрібно “внушать молодежи любовь къ отечеству, своему роду и его языку. А вместе съ темъ преданность своему государству” [6, 4]. Ця ідея знайшла обґрунтування і в працях А.Волошина. Він, зокрема, зазначав: “Наша повная лояльность к нашей милій республике не лиш не

выключает, а и требует нашу национальную повинность развития нашей культуры по заповидам Духновича, высказавшего, что наши братья за Карпатами не чужі, а родні братья, один народ” [1, 2 – 3].

Необхідно зазначити, що процес державотворення не однаковий для однонаціональної і багатонаціональної держави. Побудувати власну державу легше у тому випадку, коли нація ототожнюється з населенням відповідної держави, і значно важче за умови, коли держава представлена сукупністю кількох націй. Тому в останньому випадку ідея державності повинна бути об’єднуючою для всіх народів, які входять до складу цієї держави, оскільки розквіт держави і добробут народу тісно пов’язані між собою. “Наше государство при его разнородномъ составе только тогда может быть крепко и уважаемо, если внутри й во-вне проявит солидарную силу, если его сыны и дочери будутъ преданы идее общаго поразумения и идеи сожитія на благо государства. Поэтому необходимо воспитаніе въ государственномъ духе и то особенно въ нашемъ государстве при его разнородномъ национальномъ сложении. Не достаточно чисто природной симпатии к государству; ее следуетъ внушать воспитывая”, – зазначав П.Федор [6, 2]. Тут йдеться про виховання в дітей Підкарпатської Русі державницького патріотизму, суть якого полягає у відданості і служінні народів усіх національностей Чехословацькій державі, що виконує для них об’єднувальну функцію, дає можливість громадянам узгоджувати національні та громадянські інтереси. Розглядаючи виховання учнівської молоді в державницькому дусі, П.Федор виділяв три його складові: передвійськове виховання, політичне виховання і поширення ідей про державу, яка в трактуванні педагога виглядала як “пропаганда держави”.

Якщо, за Аристотелем, слово “політика” означає загальне “ученіє” про державу, то у власному розумінні цього слова доречно говорити про суму прав і обов’язків громадянина щодо держави, – наголошував педагог. Тому політичне виховання означає не політику якої-небудь партії, а політику в загальнодержавному розумінні. Якщо ідея державності є консолідуючою для багатонаціональної держави, якою була Чехословаччина, і якщо кожен вільно проживає і працює в її фізичних кордонах, то в такому випадку можна говорити про відданість громадян своїй державі, яка репрезентується вихованням державницького патріотизму. “Эта преданность не только въ точномъ и охотномъ исполненіи

ПЕДАГОГИ ЗАКАРПАТТЯ ПРО ЗМІСТ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ (1919 – 1939 РР.)

гражданами своих обязанностей по отношению къ государству, по й въ непрестанномъ деланіи всего того, что способствуетъ благу, защите и процветанію государства”, – вважав педагог. І далі продовжував: “У насъ, в демократической Республике, не смотря на многоплеменность, по крайней мере государство образовавшие славянскіе народы: чехи, словаки и карпатороссы, пользуясь своими правами, должны быть преданы своему государству и должны воспитывать молодые поколенія въ государственномъ духе” [6, 4].

Поширення ідеї про державу, за переконанням П.Федора, може бути внутрішнім і зовнішнім, тобто закордонним. Внутрішня пропаганда – це виховання в державницькому дусі. Ведучи її, кожний вихователь і кожний діяч повинні знати історичне і культурне минуле народів своєї держави, їхні природні, культурні і національні права, сучасне географічне положення й економічне становище держави та її областей, тобто бути якомога більше обізнаним з минулим і сьогоденням держави.

Зовнішню ж пропаганду держави, за визначенням педагога, репрезентує закордонна політика держави, потім радіо, “осведомительные” журнали, що видаються іноземними мовами, розвиток сильного туристичного руху, організація різних з’їздів міжнародного характеру, проведення екскурсій і т.д. Як один із варіантів розв’язання цього питання педагог пропонував організувати та розвивати рекреаційну галузь Підкарпатської Русі, створюючи курорти, що відповідали б найвищим вимогам і були б привабливими для іноземних туристів, оскільки край надзвичайно багатий на мінеральні джерела, здавна відомі своїми лікувальними властивостями. Реалізація цього задуму забезпечить чудову пропаганду як Підкарпатського краю, так і Чехословацької держави.

Отже, формування громадянина педагог розглядав невіддільно від формування патріотичних почуттів української дитини.

З позицій державотворення розглядав громадянське виховання і чеський педагог А.Матула. У міркуваннях про новий суспільний лад педагог дійшов висновку, що встановленню назви “демократія”, “народовладдя” повинен відповідати певний стиль стосунків у суспільстві і відповідний суспільний устрій та порядок. Демократія виникає на противагу поняттю самодержавства (влади одного), аристократії (влади дворянства), ієрархії (влади вищого духовенства), охлократії (влади узурпаторів), плутократії (влади багатих), диктатури

(необмеженої влади однієї особи або одного суспільного класу). “Слово “демократія”, – наголошує він, – означає дух, ідею і общественное устройство въ смысле участія и удовлетворенія всего народа, въ проти воположность духу, идеи и общественному строю отдельных, привилегированных лицъ или классовъ, выдвигающихъ определенную личность или одинъ классъ надъ всеми другими из-за его рода, происхождения, чина, богатства или силы” [4, 31].

Варто зазначити, що громадянське виховання педагог розглядав у контексті національного виховання української дитини. Він пов’язував необхідність громадянського виховання з фактом становлення демократичного суспільного устрою, необхідністю державної організації для захисту певної території та інтересів визначеного людського загалу, певної спільноти, для якої нація як така не може забезпечити достатнього захисту. Тоді як метою національного вважав виховання сильної нації. А для цього необхідно сформувати національну свідомість та національний патріотизм. Тому, стверджував просвітник, “недостаточно одного воспитания национальной сознательности или патриотизма, но необходимо воспитывать въ членахъ націй и гражданина” [4, 33].

Взаємини держави і суспільства в умовах демократичного ладу мають свої особливості. Педагог підкреслював, що держава – це витвір суспільства, що має на меті захист прав та свобод людини і народів. Керуючись верховенством закону, її органи діють в інтересах громади і в окреслених законами межах. “Для более же совершеннаго и прочнаго сожительства гражданъ нужно государство, съ соответственными законами и необходимой властью и силой, которыя приводили бы последніе въ исполненіе и удерживала бы порядокъ и миръ, какъ внутри страны, такъ и на вне”, – підкреслював педагог [4, 34]. Отже, оскільки поняття держави є одним із основних понять громадянського виховання, то “средоточіємъ интересовъ въ гражданскомъ воспитаніи является община и государство, а основной его идеей – общественное и государственное творчество” [4, 34].

Порівнюючи громадянське та соціальне виховання, А.Матула дійшов висновку, що соціальне виховання є “більш легким”, оскільки ґрунтується на реальній дійсності, виходить із наявного економічного стану певних суспільних груп, з їх бажань і прагнень, що пов’язуються з побутом та духовними традиціями цих “сословій”, завдяки чому цей напрямок виховання ближчий і

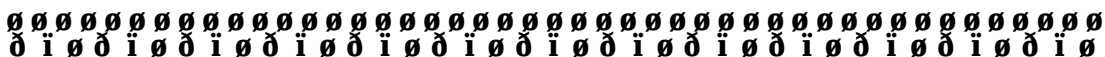
зрозуміліший народові. У процесі ж громадянського виховання потрібно підвести значну частину населення до розуміння сутності держави та її функцій. А цей процес “для простого розуму народа” є досить складним і незрозумілим. Тому і формування громадянськості, яке залежить від обізнаності з поняттями і категоріями, що пов’язуються з поняттям держави, викликає певні труднощі [4, 35].

Висновки. Необхідність громадянського виховання у міжвоєнний період була очевидною, оскільки зумовлювалася поступальним розвитком громадянського суспільства та розбудовою демократичної держави. Зусилля освітніх діячів

краю спрямовувались на виховання громадянина з високими моральними якостями, здатного до свідомого суспільного вибору. Формування громадянських якостей відбувалося на національному ґрунті, що забезпечувало органічну єдність національного і громадянського виховання.

У контексті нашого дослідження подальшого вивчення потребують такі питання: розвиток і становлення громадянського виховання в Галицькому і Закарпатському регіонах у порівняльному аспекті, обґрунтування змісту громадянського виховання в навчальних закладах різних типів та ін.

1. Волошин А. Промова посла А.Волошина дня 7. VII. 1929 на з'їзді руської молоді // *Свобода*. – Ужгород, 1929. – 18 липня. – Ч. 29. – С. 2; 25 липня. – Ч. 30. – С. 2 – 3.
2. Гонко І. Виховання характеру // *Наша Школа*. – 1936. – Ч. 10. – С. 3 – 7.
3. Крайник І. Наука моральності // *Учитель* – 1922. – С. 130 – 135.
4. Матула А. Внешкольное образование въ Чехословацкой республике. – Ужгород: *Школьная помощь*, 1929. – 67 с.
5. Смайльз С. Про характер / Пер. Г. Тимощука // *Життя і знання*. – 1932. – Ч. 4. – С. 107 – 110; Ч. 5. – С. 140 – 143.
6. Федор П. Воспитание въ государственномъ духе // *Народная Школа*. – 1936. – № 6. – С. 1 – 5.

&

“Каяття барв не потребує”.

“Що в житті цьому приготував, те в майбутньому; візьмеш, а що був посіяв, теє там пожнеш”.

“Коли цноту і чистоту плотську збережуть, але не очистяться від жорстокосерда і злостивості і не виявлять милості до ближнього, то світильники свої погасять без оливи милосердя”.

“Мало обраних, і мало в кому спасіння хоче віднайтися”.

“Спасайтесь законом отецьким”.

Іван Вишенський
письменник

“Уста можуть просити всього, але Бог виконує тільки те, що корисне”.

прот. Єфрем Сірин

